

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 7943; BA, MD, nr. 3, s. 408-409; *3 Numaralı Mühimme Defteri* (nşr. Nezihi Aykut v.dğr.), Ankara 1993, s. 408-409, 620, 649; Taberî, *Tarih* (Ebû'l-Fazl), III, 73; V, 289, 296; IX, 114-115; Nâsir-i Hüsvrev, *Sefernâme* (trc. Yahyâ el-Haşşâb), Beyrut 1983, s. 112-114, 134-136; İbn Cübeyr, *er-Rihle*, Beyrut, ts. (Dârü's-şarkî'l-Arabî), s. 46-49, 63-64, 106-109; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 123; X, 19, 61, 97-98, 225, 617; XI, 103, 106, 148-149, 279, 307; XII, 104; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 58; İbn Battûta, *er-Rihle* (nşr. Ali el-Muntasır el-Kettânî), Beyrut 1405/1985, I, 162, 168, 180-186, 240, 265-269; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI, 330; XII, 105-106, 320, 368; İbn Haldûn, *Muḳaddime*, II, 638; a.mlf., *el-İber*, IV, 103, 126; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, IV, 265-281; VI, 135; Fâsî, *el-İkdü's-şemîn*, II, 306; III, 347-395; IV, 263; V, 189-198; a.mlf., *Şifâ'ü'l-garâm* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1405/1985, II, 366-367; ayrıca bk. İndeks; Makrîzî, *İttî'âzû'l-hunefâ* (nşr. Cemâled-din eş-Şeyyâl), Kahire 1416/1996, I, 101, 225, 230, 252, 282; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, V, 34, 89, 95, 140; XI, 139, 144; XII, 144-145; XIV, 300; XV, 189, 349, 536, 542; XVI, 179; Necmeddin İbn Fehd, *İthâfû'l-verâ bi-ahbâri Ümmi'l-kurâ* (nşr. Fehîm M. Şeltût), Kahire 1404/1983, II, 534-540, 553-554, 566-567; III, 3-4, 303-304, 388-402, 493-500, 592-596; ayrıca bk. İndeks; Nehrevâlî, *el-Berku'l-Yemânî fi fethi'l-'Osmânî* (nşr. Hamed el-Câsir), Riyad 1387/1967, s. 24-27; Feridun Bey, *Münşeât*, I, 455, 500-501, 613-614; II, 6, 101-102; Ayyâşî, *er-Rihletü'l-'Ayyâşiyye*, Rabat 1397/1977, I, 310; Sincârî, *Menâ'ihu'l-kerem fi ahbâri Mekke ve'l-Beyt ve vülâti'l-Harem* (nşr. Cemil Abdullah el-Mısırî – Mâcide Faysal Zekeriyâ), Mekke 1419/1998, I-V, tür.yer.; İzzî, *Tarih*, İstanbul 1199, vr. 208; Çelebizâde Âsım, *Tarih*, İstanbul 1282, s. 306-310; Şem'dânîzâde, *Mürî't-tevârîh* (Aktepe), I, 161-162, 179; II/A, s. 23, 90; II/B, s. 103-105; Dahlân, *Hulâsatü'l-kelem fi beyâni ümerâ'i'l-Beledi'l-harâm*, Kahire 1305; Cevdet, *Tarih*, VII, 197, 212-214; VIII, 29; G. de Gaury, *Rulers of Mecca*, London 1951; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Deurinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 126-127; Ahmed er-Reşîdî, *Hüsnü's-sa'fa ve'l-ib-tihâc bi-zikri men vüllüye imârete'l-hâc* (nşr. Leylâ Abdülâtîf Ahmed), Kahire 1980, tür.yer.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, Ankara 1984; Subhî Abdülmün'im Muhammed, *el-'Alâkât beyne Mısır ve'l-Hicâz zemene'l-Fâtîmiyyîn ve'l-Eyyûbiyyîn*, Kahire, ts. (el-Arabî), s. 31-38, 68-76, 81-110, 114-140, 149-173, 177-195; Süleyman Beyoğlu, *Fahreddin Paşa ve Medine Müdafaası* (doktora tezi, 1990), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1-23; Ârif Abdülganî, *Târîhu ümerâ'i Mekke'te'l-mükerreme*, Dımaşk 1413/1992; Ahmed Sibâî, *Târîhu Mekke*, Mekke 1994, s. 560, 566, ayrıca bk. tür.yer.; F. E. Peters, *Mecca*, Princeton 1994, tür.yer.; Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, İstanbul 1998, s. 164-172; C. S. Hurgronje, *Şafahât min târihi Mekke'te'l-mükerreme* (trc. Ali Avde eş-Şüyûh, nşr. M. Mahmûd es-Seryânî – Mî'râc Newâb Mirzâ), Mekke 1419/1999, I, 215-307; Feridun M. Emecen, "Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi ve Ebu Nüme", *TED*, sy. 14 (1994), s. 87-120.

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKKAŞCI

MEKKÎ
(مَكِّي)

Hız. Peygamber'in
Medine'ye hicretinden önceki
dönemde veya Mekke'de
nâzil olan sûre ve âyetler için
kullanılan terim
(bk. ÂYET; SÛRE).

MEKKÎ, Amr b. Osman
(bk. AMR b. OSMAN el-MEKKÎ).

MEKKÎ, Ebû Tâlib
(bk. EBÛ TÂLİB el-MEKKÎ).

MEKKÎ b. EBÛ TÂLİB
(مَكِّي بن أَبِي طَالِب)

Ebû Muhammed Mekki
b. Ebi Tâlib Hammûş
b. Muhammed el-Kaysî
(ö. 437/1045)

Tefsir ve kıraat âlimi.

23 Şâban 355'te (14 Ağustos 966) Kayrevan'da dünyaya geldi. Doğum tarihi bazı kaynaklarda 354 (965) olarak zikredilir. İlk eğitimini İbn Ebû Zeyd ve Ebû'l-Hasan el-Kâbisî gibi hocalardan aldı. On üç yaşında iken Kahire'ye giderek burada hesap ve dil derslerine devam etti. Kur'an-ı Kerim'i ezberledi. Altı yıl süren bu tahsil döneminin ardından Kayrevan'a döndü. 377'de (987) ikinci defa Mısır'a gitti ve aynı yıl hac görevini de ifa etti. 378 (988) yılının başlarında Mısır'da Ebû't-Tayyib İbn Galbûn'dan yeniden kıraat okumaya başladı, ancak tamamlamadan Kayrevan'a döndü ve 382'de (992) tekrar Mısır'a giderek kıraat tahsilini tamamladı. Mısır'da bulunduğu yıllarda ayrıca Ebû Adî İbnü'l-İmâm Abdülazîz b. Ali'den Verş'in rivayetine göre Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'ın kıraatını okudu; tefsir ve nahiv âlimi Ebû Bekir Muhammed b. Ali el-Üdfüvî'nin derslerine devam etti. 383'te (993) memleketine dönerek kıraat okutmaya başladı. 387'de (997) Mekke'ye gitti ve 390 (1000) yılının sonuna kadar burada kalarak Ebû'l-Hasan el-Abkasî, Ebû't-Tâhir Muhammed b. Muhammed b. Cibrîl el-Uceyfi, Ebû'l-Kâsım Ubeydullah es-Sekatî ve Ebû Bekir Ahmed b. İbrâhim el-Mervezî gibi âlimlerin derslerinden istifade etti. 391'de (1001)

Kudüs'e geçen (İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, II, 310) ve burada bir müddet kaldıktan sonra Mısır'a giden Mekki b. Ebû Tâlib 392 (1002) yılında Kayrevan'a döndü; Receb 393'te (Mayıs 1003) hayatının bundan sonraki bölümünü geçireceği Endülü's'e geçti. Önce Kurtuba'da (Cordoba) Mescidü'n-Nühayle'de kıraat dersleri vermeye başladı; hâcib Abdülmelik b. Mansûr el-Muzaffer onu Zâhire Camii'ne nakletti ve Âmirîler Devleti yıkılıncaya kadar (415/1024) buradaki derslerini sürdürdü. Ardından Emîr Mehdî-Billâh el-Ümevî tarafından Kurtuba Camii'nde kıraat dersleri vermekle görevlendirildi. Ebû'l-Hazm Muhammed b. Cevher kendisine imamlık ve hatiplik vazifesi verilinceye kadar (429/1038) bu derslerine devam etti; hitabet görevini hayatının sonuna kadar sürdürdü. Abdullah b. Sehl, İbnü'l-Beyyâz diye tanınan Yahyâ b. İbrâhim, Muhammed b. Ahmed b. Mutarrif el-Kinânî, İbn Şüreyh, Mûsâ b. Süleyman el-Lahmî, İbnü't-Talâ' ve Hâzım b. Muhammed ondan kıraat alanında istifade eden pek çok talebeden bazılarıdır. Güzel ahlâkı ve mütevazî kişiliğiyle tanınan Mekki b. Ebû Tâlib 2 Muharrem 437'de (20 Temmuz 1045) vefat etti ve oğlu Ebû Tâlib Muhammed'in kıldırıldığı cenaze namazının ardından Kurtuba'da Rabaz Kabristanı'na defnedildi. Akîdede Selef yolunu seçmiş, fıkhîta Mâlikî mezhebini benimsemiş, vakur kişiliğiyle halkın yanında devlet adamlarının ve idarecilerin de saygısını kazanmıştır.

Eserleri. 1. *el-Hidâye ilâ bulûği'n-nihâye fi 'ilmi me'âni'l-Ḳur'ân ve tefsîrihi ve aḥkâmihî ve cümelin min fünü'nî 'ulûmih*. Bir rivayet tefsiri olan, müellifin Arapça'ya ve kıraat ilmine vukufu sebebiyle ayrı bir değer kazandığı belirtilen eserin yazma nüshaları üzerinde Ahmed Hasan Ferhât tahkik çalışması yaptığını ve bu çalışmanın yakında neşredileceğini belirtmektedir (*Mekki b. Ebi Tâlib ve tefsîrû'l-Ḳur'ân*, s. 7). Hocası Üdfüvî'nin *el-İstîğnâ fi 'ulûmi'l-Ḳur'ân* adlı eserinden geniş çapta yararlanan müellif Mu'tezile'nin görüşlerini herhede çalmış, muhtelif kaynaklardan yaptığı nakiller yanında herhangi bir tenkide tâbi tutmadan İsrâiliyat'a da yer vermiştir (a.g.e., s. 274, 336). 2. *Tefsîrû'l-müşkil min ğarîbi'l-Ḳur'ân*. 389'da (999) Mekke'de kaleme alınan eser bu adla Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyad 1985), *Kitâbü Tefsîri'l-müşkil min ğarîbi'l-Ḳur'âni'l-'azîm*

adıyla Muhyiddin Ramazan (Amman 1985), *Tefsîrû'l-müşkil min ğaribi'l-Kur'âni'l-âzîm 'ale'l-icâz ve'l-ihtisâr* adıyla Hüdâ et-Tavîl el-Mar'aşlî (Beyrut 1408/1988) tarafından yayımlanmıştır. 3. *Müşkilü i'râbi'l-Kur'ân*. 391 (1001) yılında Kudüs'te yazılan, pek çok dilci ve nahivcinin görüşlerine yer verilen eser İbn Atıyye el-Endelüsî, İbnü's-Şecerî, Kemâleddin el-Enbârî, Ukberî, İzzeddin İbn Abdüsselâm, İbn Usfûr el-İşbîlî, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, Ebû Hayyân el-Endelüsî gibi âlimlerin dil ve tefsire dair eserlerinin belli başlı kaynaklarından biridir (Hâtim Sâlih ed-Dâmin, L/2 [1975], s. 440). Yâsîn Muhammed es-Sevvâs (Dımaşk 1394/1974) ve Hâtim Sâlih ed-Dâmin'in (Bağdat 1973, 1975; Beyrut 1985, 1407/1987 [3. bs.]) tahkikiyle neşredilen kitap üzerinde Yahyâ Beşîr Mısıri *Müşkilü i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm li-Mekkî b. Ebî Tâlib: Dirâse nahviyye* adıyla yüksek lisans çalışması yapmıştır (1402, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye). 4. *el-İzâh li-nâsihi'l-Kur'ân ve mensûhih*. Mukaddimesinde ve hâtime kısmında belirtildiğine göre 391-419 (1001-1028) yılları arasında yazılan eserde nâsih ve mensuh konusunda daha önce yazılanlar geniş ölçüde bir araya getirilmiş, değişik görüşler nakledildikten sonra bunların içinden tercihler yapılmıştır. Eser Ahmed Hasan Ferhât'ın tahkikiyle yayımlanmış (Riyad 1396/1976; Cidde 1406/1986) ve Musa K. Yılmaz tarafından *Kur'ân'da Nâsih ve Mensûh Var mıdır?* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul 1998). 5. *Şerhu kellâ ve belâ ve ne'am ve'l-vaqf 'alâ külli vâhidetin minhünne fi kitâbillâhi 'azze ve celle*. Önce Hüseyin Nassâr'ın tahkikiyle *Mecelletü Külliyyeti's-şerî'a* içinde yayımlanan eser (sy. 3 [Bağdat 1967]) daha sonra Ahmed Hasan Ferhât'ın tahkikiyle neşredilmiştir (Dımaşk 1398/1978, 1404/1983). 6. *et-Tebşıra fi'l-kırâ'âti's-seb'c*. Yedi kıraat hakkında imamların râvilerini iki ile sınırlayarak yazılan ilk eserlerden biri olan ve 392 (1002) yılında kaleme alınan kitap İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'inin kaynakları arasında yer almıştır (I, 70-71). Müellif, bu çalışmasında daha çok hocası Ebü't-Tayyib İbn Galbûn'dan öğrendiği kıraat sistemini esas kabul etmiştir. *et-Tebşıra* ilk defa tahkiksiz olarak (Bombay 1972), ardından Muhammed Gavs Nedvî'nin tahkikiyle (Bombay 1399/1979, 1402/1982, 1404/1984) yayımlanmış, ayrıca Muhyiddin Ramazan tarafından neşredilmiştir (Küveyt 1405/1985). *et-Tebşıra'yı* Ebû

Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Kaysî ihtisar etmiştir (Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, III, 1278). 7. *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâ'âti's-seb'c ve ilelihâ ve hucejihâ*. Bir önceki eserin şerhi olan, özellikle kıraat farklılıklarının illetlerinin açıklandığı kitap 424 (1033) yılında yazılmış olup müellif mukaddimesinde bir önceki eserinin rivayete dayandığını, bu çalışmasının ise bir dirayet eseri olduğunu belirtmiştir (*el-Keşf*, I, 4, 6). Kitap Muhyiddin Ramazan'ın tahkikiyle iki cilt halinde yayımlanmıştır (Dımaşk 1394/1974; Beyrut 1401/1981, 1404/1984, 1407/1987). 8. *el-İbâne 'an me'âni'l-kırâ'ât*. Yedi harf meselesi, meşhur yedi kıraatle yedi harf arasındaki ilişki, kıraat ihtilâflarının sebepleri, şâz kıraatlerle okumanın hükmü, Kur'ân-ı Kerîm'in cem'i, yedi kıraat imamının diğer imamlara göre meşhur olmasının sebebi gibi konuları soru-cevap şeklinde ele alan müellif bu risâlesini *el-Keşf*'ten önce kaleme almış ve *el-Keşf*'in sonuna eklenmesini tavsiye etmiştir (a.g.e., I, 5). Abdülfettâh İsmâil Şelebî'nin tahkikiyle yayımlanan eseri (Kahire 1379/1960, 1384/1964; Mekke 1405/1985) Muhyiddin Ramazan da neşretmiştir (Dımaşk 1399/1979). 9. *İhtisârü'l-Hucce li'l-Fârisî*. Ahmed Hasan Ferhât, Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-Hucce li'l-kurrâ'i's-seb'c* adlı eserinin muhtasarı olan bu eseri Mekkî b. Ebû Tâlib'in günümüze ulaşmış ulaşıldığı bilinmeyen eserleri arasında zikrederken (*Mekkî b. Ebî Tâlib ve tefsîrû'l-Kur'ân*, s. 122) Hüdâ et-Tavîl'in, kitabı Ahmed Hasan Ferhât'ın neşrettiğini (Dımaşk 1402/1982) söylemesi (*Tefsîrû'l-müşkil*, neşredeninin girişi, s. 45) eserin daha sonra bulunup yayımlandığını göstermektedir. 10. *İhtisârü'l-kavl fi'l-vaqf 'alâ kellâ ve belâ ve ne'am*. *Mecelletü 'Âlemi'l-kütüb* içinde neşredilen eserin (I/2 [Kahire 1980], s. 178-183) Ahmed Hasan Ferhât'ın tahkikiyle müstakil baskıları yapılmıştır (Dımaşk 1978, 1402/1982, 1404/1983). 11. *Temkinü'l-med fi âta ve âmene ve âdeme ve şibihî* (nşr. Ahmed Hasan Ferhât, Küveyt 1404/1984). 12. *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkiki lafzi't-tilâve*. Tecvid konusunda günümüze ulaşan ilk çalışma olduğu kabul edilen eser Ahmed Hasan Ferhât'ın tahkikiyle yayımlanmış (Dımaşk 1393/1973; Amman 1404/1984), Muhyiddin Ramazan bu tahkikle ilgili bir eleştiri kaleme almıştır. Abdullah Rebî Mahmûd, "Asvâtü'l-Arabiyye ve'l-Kur'ânü'l-Kerîm" başlığını taşıyan makalesindeki değerlendirmelerinde Mekkî'nin bu

çalışmasını esas almıştır (bk. bibl.). 13. *el-Yâ'âtü'l-müşdededât* (nşr. Ahmed Hasan Ferhât, Dımaşk 1402/1982).

Ahmed Hasan Ferhât, Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî'nin Mekkî b. Ebû Tâlib'e nisbet ederek neşrettiği (Beyrut 1404/1984) *el-'Umde fi ğaribi'l-Kur'ân* adlı eserin Mekkî'ye aidiyetini reddettiği, bu kitabın Ebû Tâlib el-Mekkî'ye ait olduğunu ileri sürmüştür (*Mecelletü's-Şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, I/1 [1984], s. 55-69; Mekkî b. Ebû Tâlib'in kaynaklarda zikredilen ve bazıları günümüze ulaşan diğer eserleri için bk. *Tefsîrû'l-müşkil*, neşredeninin girişi, s. 34-45; Ahmed Hasan Ferhât, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve tefsîrû'l-Kur'ân*, s. 109-144; Hasan Hüsnî Abdülvehhâb, I, 130-146). Durmuş Ali Kayapınar, *Mekkî İbnü Ebî Tâlib el-Kaysî Asrı-Hayatı ve Eserleri* adıyla bir doktora tezi hazırlamış (1986, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Abdülazîz b. Nâsır Sebrî *İrâbü'l-Kur'ân beyne'n-Nehhâs ve Mekkî ve'bni'l-Enbârî* isimle yüksek lisans çalışması yapmıştır (1402, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye).

BİBLİYOGRAFYA :

Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kurrâ'âti's-seb'c* (nşr. Muhyiddin Ramazan), Beyrut 1404/1984, I, 4-6; a.mlf., *Tefsîrû'l-müşkil min ğaribi'l-Kur'ân* (nşr. Hüdâ et-Tavîl el-Mar'aşlî), Beyrut 1408/1988, neşredeninin girişi, s. 33-50; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire 1410/1989, II, 561; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 41, 44, 51, 67, 76, 429; İbn Beşkuvâl, *eş-Sıla*, s. 631-633; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XIX, 167-171; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, III, 313-319; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 361-364; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ* (Altıkulaç), II, 751-752; III, 1278; a.mlf., *Târhu'l-İslâm: sene 421-440*, s. 452-455; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzheb*, II, 342-343; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye*, II, 309-310; a.mlf., *en-Neşr*, I, 70-71; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, II, 298; Dâvudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, II, 331-332; Brockelmann, *GAL*, I, 515-516; *Suppl.*, I, 718-719; Ahmed Hasan Ferhât, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve tefsîrû'l-Kur'ân*, Amman 1404/1983; a.mlf., "Kitâb: el-'Umde fi ğaribi'l-Kur'ân lâ teşihhu nisbetühü ilâ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî", *Mecelletü's-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, I/1, Küveyt 1984, s. 55-69; Hasan Hüsnî Abdülvehhâb, *Kitâbü'l-'Omri fi'l-muşannefat ve'l-mü'ellifne't-Tünisiyyîn* (nşr. Muhammed el-Arûsî el-Matvî – Beşîr el-Bekkûş), Beyrut 1990, I, 128-146; Muhyiddin Ramazan, "Nağdü'l-kütüb er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkiki lafzi't-tilâve li-Ebî Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib", *MMMA* (Kahire), XXIII/1 (1977), s. 117-124; Hâtim Sâlih ed-Dâmin, "Kitâbân fi i'râbi'l-Kur'ân", *MMLADm.*, L/2 (1975), s. 440-445; Abdullah Rebî Mahmûd, "Esvâtü'l-Arabiyye ve'l-Kur'ânü'l-Kerîm", *Mecelletü Külliyyeti'l-luğati'l-Arabiyye*, sy. 10, Riyad 1980, s. 227-280.

